

PROCESY PROFESJONALIZACJI KULTURY FIZYCZNEJ

Zróznicowanie zawodowe społeczeństwa jest konsekwencją złożonego splotu procesów ekonomiczno-społecznych, do których w szczególności należą: postępująca segmentalizacja społecznego podziału pracy, rozwój nauki i techniki, demokratyzacja życia zbiorowego, stałe nasilanie się ruchliwości poziomej i pionowej jednostek i grup oraz kształtowanie się rynku pracy w skali krajowej i międzynarodowej, a co za tym idzie – znoszenie pełnej odrębności między miastem a wsią oraz dyferencjacja poziomów i stylów życia. Stąd w teoriach makro socjologicznych przyjmuje się zazwyczaj, że podział klasowy i warstwowy społeczeństwa jako całości jest współcześnie istotnie dopełniany podziałem społeczno-zawodowym. Może on być opisywany i analizowany w trzech płaszczyznach: genetycznej, strukturalnej i funkcjonalnej. W pierwszym przypadku chodzi o ujawnienie tych wszystkich czynników, charakterystycznych dla społeczeństw rozwiniętych, które legły u podstaw tworzenia się i krystalizacji poszczególnych zawodów. Ujęcie strukturalne pozwala na wyszczególnienie określonych kategorii zawodowych oraz ujawnienie wzajemnych powiązań między nimi. Natomiast perspektywa funkcjonalna ułatwia ukazanie znaczenia poszczególnych zawodów, z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa jako całości.

Wszystkie te procesy oraz aspekty analizy interesującego nas zjawiska profesjonalizacji życia społecznego mają swoje pełne odzwierciedlenie w kulturze fizycznej jako całości i w poszczególnych jej elementach. Toteż w niniejszym rozdziale podejmiemy próbę odpowiedzi na pytanie, jakie ważne przeobrażenia dokonują się w kulturze fizycznej pod wpływem przemian w strukturze społeczno-zawodowej oraz jakie są właściwości charakterystyczne dla profesji rodzących się i rozwijających w zajmującej nas dziedzinie kultury.

Socjologiczne rozumienie zawodu i struktury społeczno-zawodowej

Wspomniane wyżej ekonomiczno-społeczne procesy postępującego podziału pracy rozpoczęły się już w społeczeństwach pierwotnych i związane były z przejściem od gospodarki naturalnej, w której „wszyscy zajmowali się wszystkim”, do produkcji i usług bardziej wyspecjalizowanych, co wiązało się przede wszystkim z pojawieniem się wyodrębnionych grup profesjonalnych, a w sferze wytwórczości nadwyżek produktów, które oferowano innym

na drodze względnie regularnej wymiany. Procesy te uległy gwałtownemu przyspieszeniu w społeczeństwach przemysłowych, które przyniosły wielce złożoną rzeczywistość społeczną w postaci krystalizujących się, chociaż ciągle zmiennych, struktur społeczno-zawodowych.

Owa zmienność a jednocześnie obfitość ciągle pojawiających się nowych zawodów stanowi istotną przeszkodę dla ich jednoznacznego zdefiniowania. Proponowane przez licznych autorów analizy teoretyczne interesującego nas zjawiska oraz szczegółowe opisy sytuacji empirycznych różnych grup społeczno-zawodowych wątpliwości tych nie usuwają. W przypadku, gdy autorom poszczególnych opracowań chodzi o system czynności zaspokajających ludzkie potrzeby, analizowanych niezależnie od czynnika subiektywnego, możemy mówić o zawodzie w sensie obiektywnym. Najczęściej jednak konstatacje dotyczące grup zawodowych orzekają także o faktach natury subiektywnej; odnoszą się mianowicie do roli czy zespołu ról poszczególnych wykonawców danego zawodu. Ponadto zawód traktowany bywa zazwyczaj w znaczeniu kategorii zawodowej, tzn. obejmuje „nie tylko ludzi wykonujących dane systemy czynności, lecz także ich rodziny i ich środowiska wraz z charakterystycznymi subkulturami” [Szczepański 1965, s. 15].

Ten ostatni moment ma istotne znaczenie nie tylko teoretyczne, ale także praktyczne. Chodzi bowiem o to, czy dany zawód stanowi grupę społeczną w socjologicznym tego słowa znaczeniu, tzn. czy charakteryzuje go wewnętrzna więź psychiczna, co pociąga za sobą wykształcenie się określonej ideologii zawodowej, czy też mamy do czynienia jedynie ze zbiorem osobników w sensie statystycznym. Bowiem w zależności od odpowiedzi na to pytanie możemy określić stopień krystalizacji danej zbiorowości właśnie jako kategorii zawodowej, a co za tym idzie, stopień „dojrzałości” danego zawodu.

Wszystkie te trudności i znaki zapytania odnieśliśmy do przedmiotu naszych rozważań, toteż musieliśmy je przynajmniej częściowo rozświetlić, aby określić znaczenie zawodu w sensie globalnym, a przede wszystkim kategorii zawodu pracowników kultury fizycznej. Przyjęliśmy więc za autorami *Nomenklatury zawodów-specjalności*, że „Przez zawód lub specjalność rozumie się oparte na posiadanych kwalifikacjach (wiadomościach, umiejętnościach) wykonywanie zespołu czynności społecznie użytecznych, wynikających z podziału pracy, w celu uzyskania środków utrzymania” [Nomenklatura..., s. 5].

Z definicji tej wynika, że o zawodzie możemy mówić dopiero wówczas, kiedy spełnione są trzy warunki, a mianowicie: 1. Wymagane są określone kwalifikacje od tych, którzy dany zawód wykonują. 2. System czynności jest względnie wyodrębniony i wykonywany stale. 3. Osoba je realizująca czerpie z wykonywanych czynności określony dochód.

Jak widzimy w tej definicji zawodu uwypuklone zostały wyłącznie te czynniki, które mają charakter obiektywny; możemy zatem przyjąć, że mamy tu do czynienia z zawodem w znaczeniu obiektywnym. Swoisty rodzaj pra-

cy, specyfika kwalifikacji i osiągnane dochody stanowią jednakże podstawę do pojawienia się skutków o charakterze subiektywnym w postaci świadomości więzi zawodowej. Wszystko to razem, a także stopień udziału danego zawodu w społecznym podziale pracy, we władzy i społecznym prestiżu decyduje o swoistości struktury społeczno-zawodowej danego społeczeństwa. Określa mianowicie rodzaj stratyfikacji społecznej, tj. usytuowanie poszczególnych zawodów w hierarchii społecznego prestiżu, konkretyzuje i „wypełnia” wielkie grupy ludzi w postaci klas społecznych, wreszcie decyduje o zróżnicowaniu, a także nierównościach społecznych.

W polskiej literaturze socjologicznej przyjmuje się zazwyczaj następujące kategorie struktury społeczno-zawodowej: 1. Specjaliści techniczni i nie-techniczni. 2. Kierownicy. 3. Technicy i wyspecjalizowani pracownicy administracyjno-biurowi. 4. Pozostali pracownicy umysłowi. 5. Pracownicy fizyczno-umysłowi. 6. Właściciele zakładów wytwórczych i usługowych. 7. Majstrowie i brygadziści. 8. Wykwalifikowani pracownicy fizyczni. 9. Półwykwalifikowani pracownicy fizyczni. 10. Niewykwalifikowani pracownicy fizyczni. 11. Rolnicy indywidualni. 12. Najemni pracownicy fizyczni w rolnictwie [Pohoski 1995, s. 347].

Specyfika rynku pracy w kulturze fizycznej

Działalność zaliczana do kultury fizycznej stanowi swoisty rodzaj usług. Jest on uzależniony od społeczno-kulturalnego i gospodarczego rozwoju społeczeństw. Pozostaje przejawem i czynnikiem tego rozwoju, zwłaszcza w jego fazie przemysłowej i postprzemysłowej.

Uprzemysłowienie gospodarki i towarzysząca mu urbanizacja społeczeństwa pociągnęły za sobą szybki rozwój usług, obejmujących rozbudowę infrastruktury miejskiej oraz odpowiednich urządzeń komunalnych. Obejmują one dwie grupy usług: społeczne i kompensacyjne. Do tych pierwszych zaliczyć należy działalność systemu edukacyjnego, służby zdrowia oraz szeroko pojętej instytucji kultury. Zaś usługi kompensacyjne obejmują te rodzaje działalności, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania sprawności fizycznej człowieka i jego sił witalnych o złożonym fizyczno-psychicznym charakterze. Należą do nich m.in. turystyka, sport, a także działalność rekreacyjna, resocjalizacyjna, rehabilitacyjna i wypoczynkowa, a w pewnym zakresie również profilaktyczna.

Kultura fizyczna mieści się w tych dwóch sferach usług skierowanych bezpośrednio na człowieka. Ich cechą charakterystyczną jest to, że są one zróżnicowane co do form oraz dotyczą różnych grup ludności, a także różny jest ich zasięg i powszechność oddziaływania.

Najpowszechniejszą i najszerzą postacią promocji kultury fizycznej jest niewątpliwie wychowanie fizyczne. Jest ono realizowane w ramach działalności edukacyjnej przez system szkolny.

Drugi rodzaj działalności, poprzez który dokonuje się upowszechnianie kultury fizycznej, prowadzony jest w ramach innego rodzaju usług społecznych. Jest to działalność profilaktyczna i rehabilitacyjna służby zdrowia. Jej zasięg i powszechność występowania są jednak znacznie mniejsze niż w przypadku wychowania fizycznego. Wyznaczają je bowiem nie cele powszechnego rozwoju fizycznego młodego pokolenia, ale stopień stwierdzonego zagrożenia zdrowia bądź zakres niezbędnej terapii i rekonwalescencji.

Pozostałe rodzaje kultury fizycznej – to szeroka mozaika tzw. usług kompensacyjnych. Obejmują one różne formy działalności turystyczno-rekreacyjnej i sportowej. W odróżnieniu od usług społecznych usługi kompensacyjne charakteryzuje różnorodność postaci, w jakich są one realizowane. Oprócz działalności rekreacyjnej i wypoczynkowej prowadzona jest także działalność turystyczna i sportowa o bardzo zróżnicowanym profilu. Ponadto należą tu także rodzaje aktywności, które umożliwiają chętnym uprawianie ćwiczeń fizycznych, np. wypożyczalnie sprzętu, kampingi, pola biwakowe, parkingi, baza noclegowa czy działalność szkoleniowa w zakresie sportu dla wszystkich. Różnorodne są także formy organizacyjne tej działalności.

Owej różnorodności organizacyjnej towarzyszy zróżnicowanie form finansowania oraz źródeł pochodzenia środków. Usługi społeczne finansowane są mianowicie z dotacji budżetowych, głównie z budżetu centralnego i – częściowo – z budżetów terenowych. Natomiast w przypadku usług kompensacyjnych mamy do czynienia z większym zróżnicowaniem źródeł i form finansowania: z dotacji państwa, dochodów własnych bądź wsparcia ze strony społeczeństwa i sponsorów.

Przedmiotem finansowania może być cała działalność tych jednostek bądź też tylko niektóre jej rodzaje. W tych przypadkach pozostałe rodzaje działalności finansowane są z przychodów własnych uzyskanych z odpłatności świadczonej przez osoby korzystające z danego rodzaju ofert. Pozostałe źródła dochodów własnych to: dochody z imprez, z wynajmu obiektów i ze składek członkowskich. Proporcje tych dochodów w różnych jednostkach i różnych krajach kształtują się odmiennie. We wszystkich jednak zazwyczaj nie pokrywają kosztów działalności tych jednostek. Dlatego też wystąpić muszą dotacje.

Amatorstwo i zawodowstwo w sporcie

„Centralną osią, wokół której ogniskuje się większość dyskusji o zmianach współczesnego sportu – pisze Barbara Krawczyk – jest zagadnienie amatorstwa i zawodowstwa. Utrwalenie i moralne usankcjonowanie tego podziału, wyodrębnionego według kryterium bezinteresowności, wiąże się ściśle z rozwojem ruchu olimpijskiego, który jednocześnie niezamierzenie i spontanicznie przyspiesza tempo profesjonalizacji sportu. Ideologia olimpizmu bowiem

wyrażona w hasle „citus-altius-fortius”, wzywając do psychofizycznego doskonalenia się człowieka i stymulując współzawodnictwo między sportowcami, którzy w olimpijskiej rywalizacji stają się przedstawicielami ras, narodów, państw, a także systemów społeczno-politycznych, wciąga tym samym sport nieuchronnie w sferę wpływów polityki i rynku” [Krawczyk B. 1981, s. 145].

W potocznej opinii związanej z ruchem olimpijskim przyjmuje się zazwyczaj, że sport pozostając czysto amatorski w antycznej Grecji oraz w kręgach arystokratycznych XIX stulecia, wraz ze stopniowym uleganiem komercjalizacji i profesjonalizacji przeobraził się w swoje przeciwieństwo, a więc przybrał współcześnie postać dewiacyjną czy wręcz patologiczną. Opinia ta nie bierze pod uwagę następujących okoliczności: Po pierwsze: sport antyczny tylko we wczesnej fazie swego rozwoju zbliżał się do modelu czystego amatorstwa; wraz z jego demokratyzacją nabierał cech quasiprofesjonalnych lub w pełni profesjonalnych. Po drugie: w czasach nowożytnych tylko wąskie kręgi arystokratyczne hołdowały i faktycznie przestrzegały zasad bezinteresowności. Wyraziło się to w pierwszej, skrajnej zasadzie sportu amatorskiego sformułowanej w następujących słowach: „amatorem jest gentleman, który nigdy nie bierze udziału w publicznych zawodach ani za pieniądze, ani dla nagrody, ani w zawodach gdzie jest płatny wstęp, gentleman, który w żadnym okresie swego życia nie traktuje sportu jako środka utrzymania, nie jest mechanikiem, rzemieślnikiem czy robotnikiem” [cyt. za Krawczyk B. 1981, s. 157].

Wraz z osiągnięciem coraz wyższego poziomu wyników przez uczestników sportu zawodniczego oraz jego rozszerzeniem się wśród młodzieży klas pracujących zasada czystości sportu nie mogła być w pełni utrzymana. Zdawał sobie z tego sprawę twórca nowożytnych Igrzysk Olimpijskich, Pierre de Coubertin, który wykazywał postawę tolerancyjną wobec zjawiska pragmatyzacji sportu, chociaż usiłował te procesy minimalizować i hamować.

Sport wysoko kwalifikowany przełomu XX i XXI stulecia jest już zupełnie inny, zarówno w sferze motywacji zawodniczego w nim uczestnictwa, jak też w zakresie obiektywnych faktów, które świadczą o tym, że nie ma on już dzisiaj charakteru wyłącznie autotelicznego, ale stopniowo przybiera postać działalności instrumentalnej [Sahaj 2007].

Mówiąc ogólnie, można wyodrębnić cztery zasadnicze modele współczesnego sportu, w zależności od tego, jak dalece czynnik ekonomiczny jawi się jako istotny stymulator aktywności sportowej zawodników:

Sport w pełni amatorski

Mamy z nim do czynienia wówczas, kiedy decyzja zawodnika o przyjęciu na siebie tej roli jest całkowicie bezinteresowna, a jednocześnie za działalność sportową nie otrzymuje on żadnych gratyfikacji – bezpośrednich lub pośrednich – poza czysto symbolicznymi [Sewart 1985]. Taka sytuacja występuje zazwyczaj w sporcie rekreacyjnym, a także na niższych poziomach sportu za-

wodniczego, np. w szkolnych lub regionalnych klubach sportowych. I mimo, że w tych przypadkach są ponoszone pewne świadczenia ze strony państwa, stowarzyszenia bądź sponsora – w postaci np. kosztów obiektów i sprzętu sportowego lub kosztów wyjazdów na zawody – sport tego rodzaju nie przestaje być w pełni amatorski.

Sport nie w pełni amatorski

Występuje on wówczas, kiedy zawodnik chcąc osiągnąć wysokie wyniki musi się poddać reżimowi treningowemu oraz dyscyplinie szkolenia sportowego. W tym celu poświęca on na pełnienie roli sportowca wiele swego czasu wolnego, jaki pozostaje mu po zajęciach obowiązkowych w szkole lub zakładzie pracy. Pełniąc rolę sportowca, a szczególnie osiągając wysokie wyniki sportowe, zawodnik otrzymuje często różne wsparcie finansowe: w postaci stypendium, nagród pieniężnych za wygraną lub zwrot odpowiednich sum za przerwy w pracy podczas zgrupowań i zawodów sportowych. Jednakże nie te względy decydują o jego determinacji bycia w sporcie. Liczy się dla niego uczestnictwo we współzawodnictwie sportowym i osiąganie w nim wysokich pozycji jako cel sam w sobie, a nie jedynie środek do osiągnięcia innych celów.

Sport nie w pełni zawodowy

Pochłania on zawodnikowi więcej czasu, aniżeli pozostaje mu po pracy zawodowej lub nauce. Zaczyna być w jego życiu czymś bardzo ważnym, dlatego też odsuwa on zdobycie wykształcenia na później bądź też wydłuża proces kształcenia. Jeżeli podejmuje się pracy zawodowej, to tylko w ostateczności i raczej dorywczej bądź nienormowanej wyznaczonym czasem trwania. Jednocześnie spędza on optimum potrzebnego czasu na stadionie lub w hali sportowej. Coraz częściej, szczególnie przed decydującymi zawodami, przebywa na zgrupowaniach, gdzie ma pełne warunki – techniczne, instruktorskie i psychologiczne dla skupienia się i maksymalnego wysiłku dla realizacji wszystkich swoich możliwości czy talentów ruchowych. Z klubem nie zawiera on żadnego kontraktu lub też jest to wyłącznie umowa honorowa. W wyniku osiągniętych postępów sportowych rosną jednakże kwoty i inne wyrazy uznania, które – ciągle w formie tylko względnie uregulowanej i przybierającej różne formalne postacie, zawodnik otrzymuje, co sytuuje go zdecydowanie wyżej finansowo od rówieśników z jego grupy odniesienia. Jest to ważny moment dla decyzji bycia w sporcie: zawodnik uważa bowiem za coś oczywistego fakt, że za talent i ciężką (choć dającą satysfakcję) pracę otrzymuje się relatywnie duże pieniądze [McPherson 1980]. Dzieje się tak szczególnie wówczas, kiedy zawodnik zostaje dostrzeżony na „rynku sportowym” i staje się przedmiotem transferu między klubami, także zagranicznymi. Wówczas dochodami dzielą się niejako obie strony: klub (za poniesione koszty na wykształcenie sportowca) i zawodnik.

Sport w pełni zawodowy

Obejmuje on jedynie „gwiazdy sportowe”, które dzięki talentowi i pracy osiągają szczyty perfekcjonizmu w danej dyscyplinie (Roadburg 1976). Liczą się tu szczególnie ci, którzy nie tylko osiągają najwyższe wyniki, ale dzięki często żmudnym treningom opanowują takie techniki walki, które ze sportu czynią fascynujące widowisko, przyciągające na stadiony i do hal sportowych setki i tysiące widzów żądnych ciekawego, sportowego spektaklu, pełnego zmiennej dramaturgii, często nie pozbawionego brutalności i przemocy. Tego typu widowisko obserwują chętnie, dzięki przekazowi telewizyjnemu, także widzowie pośredni, nie znajdujący się bezpośrednio na trybunach. Daje ono – jak wiadomo – nierzadko olbrzymie dochody nie tylko danemu klubowi, ale również poszczególnym zawodnikom.

Wszystkie strony kontraktu w tej sytuacji zachowują się w pełni profesjonalnie. Zawodnik sprzedaje swój talent i pracę na rynku usług a uzyskane w ten sposób dochody wykorzystuje na bieżące wydatki i przyszłe interesy. Wobec wykonywanej przez siebie roli zajmuje on postawę jednoznacznie pragmatyczną: za włożony w sport wkład pracy oczekuje maksymalnej płacy. Jest więc pracownikiem najemnym i jako taki podlega przepisom formalno-prawnym, które obejmują każdego innego pracownika pozostającego na kontrakcie. Więcej. Często umowa o pracę w sporcie zawodowym zawiera specjalne klauzule, podobnie jak w służbach specjalnych, np. w Legii Cudzoziemskiej, w policji czy wywiadzie.

Analogicznie traktuje zawodnika jego klub sportowy. Oczekuje mianowicie od niego takiego typu funkcjonowania, ażeby osiągnąć z działalności sportowej maksymalne dochody, podobnie jak w każdym innym biznesie [Marple 1984, Flint 1987].

Nakreślone wyżej sytuacje modelowe instytucji sportu mają z konieczności charakter schematyczny. Faktyczna sytuacja ludzi sportu pod interesującym nas względem jest zazwyczaj bardziej złożona. Jednakże mieści się ona zawsze na osi kontinuum między pełnym amatorstwem a pełnym zawodownictwem. W miarę ewolucji statusu sportowca w kierunku bieguna zawodowego zmniejsza się proporcjonalnie zakres jego wolności; coraz bardziej musi on rezygnować z roli podmiotu i aprobować pozycję przedmiotową. Zasady etyki dżentelmeńskiej obowiązujące w przypadku sportu amatorskiego ustępują miejsca regułom skuteczności, a w najlepszym razie kodeksowi pracy.

Istnieją pewne stałe czynniki, dzięki którym sport przyjmuje postać dalszą bądź bliższą pełnemu profesjonalizmowi. Zależy to po pierwsze od poziomu danego zespołu sportowego: im wyższe osiąga wyniki w tabelach międzynarodowego współzawodnictwa, tym większe prawdopodobieństwo, że posiada on status całkowicie bądź na poły profesjonalny. Ponadto status profesjonalisty szybciej i łatwiej osiągają sportowcy reprezentujący sporty widowiskowe, przyciągające na widowieństwo ogromne rzesze kibiców, aniżeli sporty kameral-

ne. Tendencję do szybkiej profesjonalizacji przejawiają również tzw. sporty narodowe, tj. najbardziej popularne w danym kraju. Postawy profesjonalne i status profesjonalisty łatwiej też akceptują mężczyźni aniżeli kobiety, a to ze względu na fakt, że rola zawodnika-profesjonalisty bardziej współgra z innymi rolami mężczyzny aniżeli kobiety.

Kształtowanie się zawodów w dziedzinie kultury fizycznej

Sport zawodowy nie jest jedynym, ani nawet głównym przykładem postępujących procesów profesjonalizacji kultury fizycznej. Bowiern już wcześniej ukształtowały się specjalności, a następnie zawody, które wymagały fachowego przygotowania, a jednocześnie wiązały się z względnie ustalonym zakresem czynności oraz płacą za wykonywaną pracę. Należą tu przede wszystkim: nauczyciele wychowania fizycznego, trenerzy, kinezyterapeuci, instruktorzy rekreacji ruchowej, specjaliści obsługi ruchu turystycznego oraz pracownicy administracji kultury fizycznej. Wszystkie te zawody można objąć dzisiaj wspólną nazwą pracowników kultury fizycznej. Bowiern wykrystalizowały się one w zawody w pełnym tego słowa znaczeniu. Chodzi mianowicie o to, że zarówno sposób kształcenia adeptów tych profesji został w pełni wyodrębniony oraz że system czynności zawodowych uległ względnej autonomizacji. Dziś absolwenci szkół wyższych z reguły posiadają specjalistyczne wykształcenie oraz zazwyczaj wykonują określone obowiązki zawodowe w szkole, klubie sportowym, szpitalu, w zakładzie penitencjarnym, w ośrodku rekreacyjnym, w przedsiębiorstwie turystycznym itp. Zazwyczaj mają też oni odpowiednie uprawnienia formalne do wykonywania tego rodzaju prac [Żukowski 1989, Cieśliński 2005].

Poza wymienionymi profesjami pracowników kultury fizycznej w literaturze przedmiotu wymienia się także inne, a mianowicie: pracownik naukowy w dziedzinie kultury fizycznej [Grabowski 1989], menadżer, lekarz sportowy i dziennikarz sportowy. Ponieważ jednak, naszym zdaniem, są to bardziej specjalności określonych zawodów spoza kultury fizycznej – pracownika naukowego, przedsiębiorcy, lekarza czy dziennikarza, w tym miejscu nie będziemy się tymi specjalnościami zajmować.

Wracając zaś do węzłowej problematyki socjologicznej zawodu pracowników kultury fizycznej zwrócimy uwagę czytelnika na następujące kwestie węzłowe:

Ewolucja modelu kształcenia

W spadku po przeszłości, przede wszystkim po okresie dwudziestolecia międzywojennego, odziedziczyliśmy dwie różne koncepcje i dwa różne systemy ich wykształcenia na poziomie wyższym. Pierwszy z nich, związany głównie z wzorami niemieckimi i angielskimi, zakładał konieczność gruntownej

i szerokiej teoretycznej i praktycznej edukacji typu uniwersyteckiego, gdzie wychowanie fizyczne było integralnie związane z szerokim kompleksem nauk o człowieku, przede wszystkim przyrodniczych, ale także humanistycznych. Tak przygotowany absolwent był multispecjalistą: łączył wiedzę i umiejętności praktyczne w dziedzinie wychowania fizycznego z dyscyplinami pokrewnymi dotyczącymi człowieka i jego kultury. Miało to zagwarantować wysoki stopień intelektualizacji wychowania fizycznego oraz podnosić jego znaczenie w całości kształcenia oddziaływania wychowawczego na dzieci i młodzież. Oparte na takich założeniach organizacyjnych jednostki kształcące specjalistów kultury fizycznej były częścią uniwersytetów. Ten system obowiązuje dziś w większości krajów, w szczególności zachodnich, przy czym regułą jest, że poza omówioną już wyżej dziedziną kształcenia student – obligatoryjnie bądź fakultatywnie – przygotowuje się do nauczania w szkole jeszcze innego przedmiotu.

Drugi wypracowany w latach trzydziestych model kształcenia wychowawców fizycznych związany był z doświadczeniami utworzonego w 1929 r. Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie. Cechą charakterystyczną tego modelu było ścisłe powiązanie kształcenia z potrzebami praktyki, uwzględniającej nie tylko potrzeby szkół wszelkiego typu, ale również wojska [Krawczyk B. 1968].

Sytuacja, jaka wytworzyła się w interesującej nas dziedzinie życia po II Wojnie Światowej, była wyrazem kompromisu między tymi dwoma konkurencyjnymi modelami studiów wyższych wychowania fizycznego. Z jednej strony bowiem uległa pogłębieniu więź z dyscyplinami realizowanymi przez uniwersytety i akademie medyczne, z drugiej jednak wykształcenie wyższe w kulturze fizycznej związane zostało z ogólnymi potrzebami zdrowia, wychowania i kultury narodowej. Placówki kształcące zajmujących nas specjalistów instytucjonalnie wyemancypowały się od uniwersytetów (choć obecnie notujemy oznaki powrotu do dawnych wzorów). Taka sytuacja należy w świecie do wyjątków.

Cechą charakterystyczną omawianego systemu kształcenia jest, szczególnie w ostatnich latach, postępująca specjalizacja zawodowa w czterech kierunkach: 1) wychowania fizycznego w szkołach wszystkich typów i poziomów, 2) rekreacji fizycznej i turystyki, 3) działalności trenerskiej, 4) rehabilitacji ruchowej.

Czynności pracy

Charakterystyczne dla pracowników kultury fizycznej jest rozproszenie czynności i miejsca pracy, jednoczesne funkcjonowanie w różnych typach pracy oraz stosunkowo częste i łatwe przenoszenie się z jednej instytucji do drugiej. Dotyczy to w szczególności związków i klubów sportowych. Instytucją stabilizującą interesującej nas profesji jest szkoła: od podstawowej do wyższej oraz ośrodki rehabilitacyjne. Stwarzają one warunki do pracy stałej,

ciągłej, względnie określonej, pewnej. Natomiast praca w innych instytucjach jest bardziej płynna, niedookreślona, zmienna, dowolna. Czasem bardziej ciekawa i wykonywana z wielkim zaangażowaniem i zamiłowaniem, innym razem podejmowana wyłącznie dla zwiększenia budżetu rodzinnego. Nie ma tu ostrej granicy między czasem pracy a czasem wolnym; rytm zajęć w ciągu dnia, tygodnia, roku pozostaje bardzo różny, przede wszystkim ze względu na dodatkowe zajęcia, jakie stwarza sport oraz praca pozalekcyjna i pozaszkolna z młodzieżą uczącą się. Urlopy są często wykorzystywane na dopełnienie budżetu rodzinnego: łączy się możliwość dodatkowego zarobku ze względny wypoczynkiem, a niejednokrotnie także z wypoczynkiem najbliższej rodziny.

Identyfikacja z zawodem

Dla omawianej zbiorowości charakterystyczny jest duży stopień identyfikacji z zawodem. Ma to niekwestionowane efekty pozytywne: duże umiłowanie wykonywanego zawodu, przekonanie o jego doniosłości społecznej, poczucie wysokiej przydatności własnej, a więc zgodność aspiracji z autoocenami. Stąd najczęściej pełna akceptacja własnej osoby i własnego działania, spójność dążeń i oczekiwań, a więc duży stopień przystosowania i brak stanów napięć i frustracji. Fakty te zauważamy już w grupach studentów uczelni wychowania fizycznego, którzy pod tym względem przewyższają swoich uniwersyteckich kolegów [Nowakowa 1964].

Z drugiej jednak strony następstwem tych okoliczności jest skłonność do braku krytycyzmu w ocenie własnej roli, zbyt mała dążność do innowacji, która z reguły wyrasta z dezakceptacji bieżącego stanu rzeczy. Dalej – kierowanie ambicji zawodowych na powielanie już osiągniętych efektów i metod działania, a nie na rozwiązania nowatorskie, wreszcie samouspokojenie i niewielkie wymagania w stosunku do siebie i swojej grupy. Zbiorowość stanowiąca zawód pracownika kultury fizycznej jest stosunkowo zamknięta. Jest to spowodowane dużą odrębnością wychowania fizycznego i sportu jako działalności wychowawczo-kulturalnej, profilaktycznej i rehabilitacyjnej oraz wspomnianym już niewyraźnym oddzieleniem czasu pracy i czasu wolnego. W konsekwencji interesujący nas specjaliści często przebywają we własnym gronie, które jednocześnie staje się dla nich grupą odniesienia. W ten sposób jaźń subiektywna jawi się jako wyjątkowo spójna z jaźnią odzwierciedloną, a dzieje się tak dlatego, że omawiana zbiorowość zawodowa porównuje się najczęściej z reprezentantami tej samej profesji.

Cztery pokolenia

Opierając się na podstawowych elementach systemu wartości prezentowanej zbiorowości, związanych z pracą zawodową i sensem życia, możemy wyróżnić cztery względnie wyodrębnione pokolenia [Pamiętniki... 1977, Cieśliński 2005]:

Pokolenie romantyków, podejmujące pracę zawodową już w dwudziestoleciu międzywojennym, które cechowała orientacja na innych i na dzieło. Wiązało się to z postawą pełnej identyfikacji ze „sprawą”, która symbolizowała wartości ponadindywidualne, nadrzędne, a przez to niezniszczalne w czasie. Sens dążeń jednostkowych polegał dla tej generacji na pełnym ich utożsamieniu z losami szerszej zbiorowości, przede wszystkim z narodem i ojczyzną, przy czym główny punkt ciężkości kładła ona nie na zależności jednostki od grupy społecznej, ale odwrotnie: na zależności rzeczywistości społecznej od indywidualnych działań. Stąd głęboka wiara w to, iż „zaznaczanie się” każdego człowieka na biegu dziejów jest jego obowiązkiem i swoistym posłannictwem. W skrajnych przypadkach rozumiano tę myśl jako judymowską ze swej istoty ideę ofiary i poświęcenia własnych celów i dążeń celom i dążeniom zbiorowości.

Pokolenie wielkiej szansy, które edukowało się i działało stawiając samodzielne kroki w życiu zawodowym w pierwszych dwóch dziesiątkach lat powojennych. Dla prekursorów tego pokolenia charakterystyczne są postawy społecznikarskie, wiara w wielką wartość indywidualnej i społecznej przebudowy oraz wiązanie roli własnego zawodu z szerszymi procesami społeczno-politycznymi i kulturalnymi.

Pokolenie życiowego realizmu – ukształtowane w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, a także w dwóch kolejnych dekadach dąży raczej do stabilizacji i względnie wysokiego, materialnego standardu życia. Niepewność dróg postępowania, walka o uznanie dla siebie i swojej pracy, poświęcenie, mierzenie sił na zamiary nie stanowią już wartości, które mogłyby składać się na jedyną treść ich życia. Wręcz odwrotnie. Ustabilizowane życie zawodowe i rodzinne, zadowolenie z osiągniętych sukcesów w pracy zawodowej, jasne perspektywy awansu osobistego i reprezentowanej dziedziny, ustalona pozycja i uznanie w oczach innych oraz odpowiedni standard materialny – oto cel aspiracji i dążeń tego pokolenia [Osobnost... 1981].

Pokolenie gospodarki rynkowej i indywidualnego sukcesu. Kształtuje się ono w warunkach gospodarki rynkowej oraz nasilających się dążeń do uzyskania zawodowego sukcesu i wysokiego standardu życiowego, własnego i rodzinnego. Kształtowanie się tych cech osobowości i struktury wartości dominującego współcześnie pokolenia pracowników kultury fizycznej związane jest ze zmianami ustrojowymi w Polsce po 1989 roku. Preferuje ono następujące wartości pracy zawodowej: zgodność z zainteresowaniami i zamiłowaniem (praca z dziećmi i młodzieżą), wysokie zarobki, dobre warunki w zakresie infrastruktury oraz wysoka użyteczność społeczna. Te cele zawodowe i życiowe interesujący nas fachowcy (a w szczególności fizjoterapeuci i trenerzy) bardzo często i bardzo chętnie realizują także poza granicami kraju, głównie w tzw. państwach dobrobytu.

Wyodrębnianie się i krystalizacja zawodów

Wśród wyodrębniających się stopniowo zawodów w obrębie kultury fizycznej najbardziej rozbudowany i ukształtowany jest zawód nauczyciela wychowania fizycznego [Krawczyk Z. 1978, Żukowska 1979, Cieśliński 2005]. Wiąże się to przede wszystkim z faktem, iż olbrzymia większość absolwentów szkół wychowania fizycznego zatrudniona jest w szkole i innych placówkach oświatowych jako pierwszym, a więc podstawowym miejscu pracy. Ponadto zawód ten ma najbogatsze tradycje. Sięga on swoimi doświadczeniami XIX stulecia [Hądzelek 1964], nie mówiąc już o bardziej odległych, w tym starożytnych, tradycjach. Aby budować własną aksjologię zawodową wychowawcy fizycznego czerpią oni najwięcej z niezwykle rozwiniętego etosu zawodu nauczycielskiego. Nauczyciele wychowania fizycznego posiadają ponadto dojrzałą świadomość własnego miejsca w społeczeństwie. Polega ono przede wszystkim na aktywnym włączeniu się w całokształt edukacji młodego pokolenia. Dlatego też najsilniejszy związek i najwięcej wspólnych płaszczyzn działania upatrują oni w pracy pedagogicznej stanu nauczycielskiego. Ta więź zostaje jednak często nadszarpnięta: wiąże się to z pewną odczuwalną, a niekorzystną dla nich różnicą, jaka istnieje w warunkach pracy i prestiżu nauczyciela wychowania fizycznego i nauczycieli innych przedmiotów. Fakt ten wywołuje pewne stany napięcia i kompleksy, co stwarza istotne utrudnienia dla pełnego integrowania edukacji cielesnej dzieci i młodzieży z całokształtem działalności szkoły. Odbija się to często negatywnie na pozycji wychowawcy fizycznego w szkole i na klimacie, jaki towarzyszy jego aktywności zawodowej.

Jako drugi pod względem stopnia krystalizacji zawodowej można wyróżnić zawód fizjoterapeuty. Wiąże się to z wyraźniejszym niż gdzie indziej zakresem działań, a także ze względną odrębnością tej formy oddziaływania ruchem na organizm w porównaniu z innymi formami wychowania fizycznego i sportu, gdzie mamy do czynienia, w zasadzie, z osobnikiem zdrowym. Ponadto wielki prestiż, jakim w naszym społeczeństwie cieszy się zawód lekarski podnosi w pewnym stopniu także rangę tej nowej, interesującej i pożytecznej dziedziny pracy. Osobom pracującym w rehabilitacji właściwa jest świadomość wielkiej humanistycznej i społecznej doniosłości wykonywanej przez nich pracy. Jednocześnie zdają sobie sprawę, iż wiedza i doświadczenie zdobyte na uczelni to tylko zadatek na dobrego fachowca. Tu potrzebny jest talent pedagogiczny, znakomita znajomość charakterów ludzkich, pełne oddanie i pasja pracy, a jednocześnie ciągłe eksperymentowanie, zarówno w dziedzinie celów jak i środków. W ich opiniach nie ma śladu poczucia niższości bądź niedoceniań efektów działalności pracowników rehabilitacji przez środowisko lekarskie lub inne, zewnętrzne. Wręcz odwrotnie: głęboko ludzki charakter ich pracy zdaje się rekompensować w pełni trud, jakiego się podjęli.

Bodaj najbardziej kontrowersyjna jest pozycja zawodu trenera [Żukowski 1989]. Jest to profesja o bardzo fascynującej, ale jednocześnie niestabilizowanej i niedookreślonej roli społecznej. Na podkreślenie zasługują tu przede wszystkim: 1) różnorodność działań i wielorakość wariantów pełnienia tej roli, 2) duży dystans, jaki istnieje między dążeniem trenera do osiągnięcia maksymalnych wyników a jednocześnie pożądanymi rezultatami wychowawczymi, 3) nerwowość i niepewność rezultatów pracy, 4) jej potencjalny lub dostrzegalny walor wychowawczy, 5) pasja i pełna identyfikacja trenera z wykonywanym zajęciem. Tak więc jest to zawód pełen wewnętrznych sprzeczności: nie ma w sporcie oczywistych, wypróbowanych i preferowanych dróg postępowania. Stwarza on ciągle sytuacje nowe, nietypowe, nie dające się jednoznacznie określić. Zaangażowanie w sporcie przynosi skutki wielorakie, nie zawsze pozytywne. Te same efekty działania mogą być oceniane różnie w zależności od tego, kogo dotyczą, w jakich warunkach i jakim nakładem kosztów zostały osiągnięte. Liczą się tu niejednokrotnie nie cel ostateczny, ale samo działanie, walka, dążenie, a jednocześnie wyczyn sportowy.

Poza omówionymi dotąd, występującymi w obszarze pracowników kultury fizycznej rodzajami pracy zawodowej, pojawiły się i rozwijają jeszcze inne. Są to przede wszystkim: praca w dziedzinie rekreacji, turystyki oraz organizacji kultury fizycznej. Odsetek zatrudnionych w tych dziedzinach fachowców ciągle wzrasta, a szansa zatrudnienia nowych pracowników będzie się zwiększać. Obecnie zawody te podlegają bodaj najbardziej silnej transformacji. Myślimy tu o pojawiającej się specjalności menadżerskiej, która zasadniczo różni się od roli zawodowej tradycyjnego pracownika w organizacji kultury fizycznej [Doktor 2005]. Zaś praca w dziedzinie rekreacji i turystyki, niemrawo rozwijająca się w przedsiębiorstwach państwowych, przeżywa obecnie wielki renesans w postaci prywatnych, multifunkcyjnych ośrodków turystyki, rekreacji, wypoczynku, odnowy i innych różnorodnych instytucji pielęgnacji ciała.

Profesja pracowników kultury fizycznej na tle zawodów pokrewnych

Zakres społecznego oddziaływania pracowników kultury fizycznej jest, jak się wydaje, najbardziej zbliżony do zakresu działalności zawodu nauczyciela, pracownika kultury i lekarza. Z tym pierwszym łączy ich przede wszystkim przedmiot oddziaływania, którym w przeważającej mierze są dzieci i młodzież, a ponadto funkcja wychowawcza i dydaktyczna. Z tego też względu pod adresem wychowawców fizycznych zgłasza się analogiczne jak w stosunku do nauczycieli wymagania: poza wysokim stopniem wiedzy fachowej powinni oni posiadać zamiłowanie do pracy z młodzieżą, talent pedagogiczny, wysoką świadomość ideową i społecznikowską postawę. Różni ich natomiast od nauczycieli rozłożenie akcentów między funkcją dydaktyczną i wycho-

wawczą. Na pierwszy plan wysuwa się tu słusznie cele kształtująco-wychowawcze, stąd wychowawca fizyczny coraz trudniej mieści się ze swoją pracą w systemie klasowo-lekcyjnym, a jego miejsce w szkole grawituje od pozycji nauczyciela gimnastyki, poprzez rolę nauczyciela wychowania fizycznego i sportu, do roli specjalisty w zakresie kultury zdrowotnej i fizycznej.

Drugim zawodem, obok którego lub między którym lokuje się interesująca nas zbiorowość, jest zawód pracownika kultury, czy też – jak chcą inni – pracownika kulturalnooświatowego. Działalność zawodowa pracownika kultury ma także charakter pedagogiczny, „bowiem jej ostatecznym celem jest osiągnięcie określonych rezultatów wychowawczych. Rola pracownika kultury jako pedagoga jest inna, aniżeli nauczyciela w szkole. Polega ona bowiem przede wszystkim na rozbudzaniu wśród uczestników procesów samowychowawczych oraz udzielaniu im pomocy w drodze odpowiednich metod i środków, umożliwiających osiągnięcie jak największych efektów w tym zakresie” [Ćwiakowski, 1965, s. 513].

Trzecim pokrewnym zawodem interesujących nas profesji jest zawód lekarza. Posiada on, jak wiadomo, wysoki prestiż i poważanie społeczne, a to z racji ochrony przez lekarzy życia i zdrowia – wartości wysoko notowanych we współczesnym społeczeństwie. Z czynnościami właściwymi zawodowi lekarza łączy specjalistów kultury fizycznej przede wszystkim ich rola profilaktyczna, terapeutyczna i rehabilitacyjna.

Lokując specjalistów kultury fizycznej w grupie pracowników szkolnictwa, oświaty i kultury oraz służby zdrowia podkreślamy, iż działalność ich traktować należy jako integralną część szerszej sfery świadczeń na rzecz społeczeństwa, mieszczących się w dziedzinie kształtowania i upowszechniania kultury. Ale wskazując na to, co ogólne, dostrzegamy jednocześnie cele swoiste, realizowane przez nich: jest to mianowicie szeroko rozumiana kultura zdrowotna i fizyczna jako cel sam w sobie, a jednocześnie środek do celów nadrzędnych – intelektualnych, społecznych i moralnych.

Bibliografia

Cieśliński R. (2005), *Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli wychowania fizycznego*, Warszawa, AWF.

Ćwiakowski M. (1965), O zawodzie pracownika kultury. W: A. Sarapata [red.], *Socjologia zawodów*, Warszawa, KIW.

Grabowski H. (1989) *Kształcenie i doskonalenie kadr naukowych kultury fizycznej*, Warszawa, AWF.

Hądzelek K. (1964), *Rozwój koncepcji i form kształcenia nauczycieli w Polsce do roku 1914. Rozprawa doktorska*, Warszawa, AWF.

Krawczyk B. (1968), *Koncepcje wyższego szkolnictwa wychowania fizycznego w Polsce w latach 1919-1939*, Warszawa, PWN.

Krawczyk B. (1981), Społeczny rodowód i ambiwalentny charakter ideologii amatorstwa sportowego. W: Z. Krawczyk [red.], *Sport i kultura*, Warszawa, PWN.

Krawczyk Z. (1978), *Absolwenci uczelni wychowania fizycznego. Studium socjologiczne zawodu*, Warszawa, PWN.

McPherson B. D. (1980), *Retirement from Professional Sport: The Process and Problems of Occupational and Psychological Adjustment. Socjological Symposium*, University of Waterloo.

Nomenklatura zawodów-specjalności (1965), Warszawa.

Nowakowa I. (1964), *Wartość przystosowania a pozycja w grupie. Rozprawa doktorska*, Warszawa, UW.

Osobnost ucitele telesne vychovy. Sbornik praci ze VII Mazinarodni We-decke Konference (1981), Olomouc, Universita Palackeho.

Pamiętniki wychowawców fizycznych (1977), Warszawa, SiT.

Pohoski M. (1995), Nierówności społeczne w Polsce – kontynuacje i zmiany w okresie transformacji ustrojowej. W: *Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, Lublin, UMCS.

Roadburg A. (1976), Is Professional Football a Profession? *International Review of Sport Sociology*, vol. 11 (3).

Sahaj T. (2007), *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicomania*, Poznań, AWF.

Sewart J. J. (1985), The Meaning of Amateurism, *Sociology of Sport Journal*, vol. 2 (1).

Szczepański J. (1965), Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową. W: A. Sarapata [red.], *Socjologia zawodów*, Warszawa, KiW.

Żukowska Z. (1979), *Styl życia absolwentów uczelni wychowania fizycznego*, Warszawa, AWF.

Żukowski R. (1989), *Zawód i praca trenera*, Warszawa, AWF.